

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

ONDER
NORM
LTUUR
NETEM
SCHAP

De C van de RACM

Wat doet de Rijksdienst voor
Archeologie, Cultuurlandschap
en Monumenten voor het
cultuurlandschap?

De C van de RACM

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) bestaat sinds 2006. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap liet de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) samengaan en voegde daar een nieuwe tak aan toe: het cultuurlandschap.

En niet voor niets. Juist omdat het cultuurlandschap onder druk staat door de aanleg van infrastructuur, moderne landbouw en verstedelijking, zien steeds meer recreanten, bewoners en beleidsmakers hoe bijzonder en waardevol het Nederlandse landschap is. De roep om het landschap te beschermen wordt steeds vaker gehoord. Draagvlak voor ruimtelijke plannen kan staan of vallen met aandacht voor cultuurlandschap.

Het rijksbeleid springt in op deze toegenomen aandacht. Aan de hand van de Nota Ruimte wil het Rijk bijzondere waarden behouden en landschappelijke kwaliteit versterken. Daarom heeft het Rijk twintig Nationale Landschappen aangewezen. Provincies, waterschappen, gemeenten en natuurbeheerders proberen cultuurhistorie steeds meer te verweven in hun ruimtelijke taken. De RACM ondersteunt dit door het ontwikkelen en toepasbaar maken van kennis, door het bijdragen aan rijksbeleid en internationaal beleid en de doorwerking daarvan, door het waarderen en beschermen van landschappen van nationaal of internationaal belang en door het adviseren over de omgang met cultuurlandschap in de praktijk.

Deze brochure vertelt aan de hand van vier voorbeelden over de taken van de RACM op het gebied van cultuurlandschap.

Wat is cultuurlandschap?

De RACM hanteert de definitie 'het door menselijk denken en handelen bepaalde en gevormde deel van de Nederlandse ruimte.' Bij landschap denken we in eerste instantie aan het zichtbare landschap, maar voor de RACM is ook het ondergrondse deel van de ruimte onderdeel van het landschap. Hier liggen de linken met archeologie en aardkunde. Ook water maakt onderdeel uit van de definitie; er is ook een maritiem landschap. Ten slotte rekent de RACM zowel het landelijke als het stedelijke gebied tot het cultuurlandschap.

Het historisch (cultuur)landschap vormt binnen de RACM een zelfstandig aandachtsveld. Tegelijkertijd worden archeologie en gebouwde monumenten ook steeds meer beschouwd als onderdeel van een landschappelijke omgeving. Cultuurlandschap vormt daarmee ook een verbindende schakel tussen archeologisch en gebouwd erfgoed.

Sim Visser: “Het cultuurlandschap is een ijkpunt in onze dynamische samenleving”

‘Ons vlakke Nederlandse landschap heeft een enorme diepte. Niet alleen vanwege de landschappelijke variatie,’ zegt afdelingshoofd Landschappelijk en Stedenbouwkundig Erfgoed Sim Visser, ‘maar vooral ook vanwege het verhaal achter deze landschappen. Dat verhaal vertellen, en het inpassen in de ruimtelijke ordening, is een nieuwe taak van de RACM. We staan daarin niet alleen. Overal zie je toenemende aandacht voor het cultuurlandschap. Niet alleen in de politiek en het ruimtelijke beleid, maar ook in het onderwijs, op televisie, in de literatuur en in de beeldende kunst. En dat is niet zo vreemd. Voor de moderne Nederlander, die leeft in een dynamische, stedelijke samenleving, is het cultuurlandschap een oase van rust en continuï-

Elke vierkante kilometer van het Nederlandse grondgebied draagt sporen van eeuwenlang en soms millennialang menselijk gebruik. Van de in de prehistorie ontstane heidegebieden in het zuiden en het oosten, tot de middeleeuwse moerasontginningen die later het Groene Hart zouden gaan heten, tot en met de IJsselmeerpolders van de twintigste eeuw. Al deze landschappen zijn doorspekt met dijken, afwateringssystemen, terpen, verdedigingslinies, landgoederen, grafheuvels en hunebedden. Die enorme verscheidenheid maakt onze cultuurlandschappen van internationaal belang. Als geen ander land kan Nederland van zichzelf zeggen dat het vrijwel geheel man-made is. ☺

Wat doet de RACM voor het cultuurlandschap?

teit, een ijkpunt voor de eigen identiteit. Niet om daar nostalgisch in te blijven hangen, maar om zich vervolgens te kunnen scherpen aan de moderniteit.'

'Werken aan cultuurlandschap betekent dat we samenwerken met andere overheden en partijen. Anders dan bij archeologie en gebouwd erfgoed, de andere aandachtsvelden van de RACM, is het bijna onmogelijk om landschappen als monument aan te wijzen. Het landschap verandert immers continu. Toch zijn we op zoek naar constanten in het cultuurlandschap. Wat willen we echt behouden? Wat levert kwaliteit op voor de toekomst? De kunst is om de bescherming van cultuurlandschappen slim te combineren met het ruimtelijke beleid van andere departementen, en van provincies, gemeenten, terreinbeheerders, waterschappen et cetera.'

'Natuurlijk kunnen we niet alles doen. Daarom geven we de komende jaren prioriteit aan projecten van nationaal belang, zoals Werelderfgoedgebieden, Nationale Landschappen, Ruimte voor de Rivier en convenanten. Daarnaast richten we ons op voorbeeldprojecten, zoals een verdere uitwerking van het concept landschapsbiografie of op een vernieuwende aanpak van ruimtelijke opgaven.'

De Beemster, een volgens het renaissance-ideaal ingerichte polder uit de zeventiende eeuw in Noord-Holland, staat als Werelderfgoed op de lijst van de UNESCO

Het Groene Hart. Dit landschap ontstond vanaf circa 1000, toen de bisschoppen van Utrecht en de graven van Holland opdracht gaven om de reusachtige moerassen hier te laten ontwateren en ontginnen

Veel Nederlandse heidegebieden, nu gekoesterd als natuur, ontstonden al duizenden jaren voor de jaartelling, toen de eerste boeren de armste zandgronden tot weidegebied voor het vee bestemden

De oevers van de rivieren waren al in de prehistorie, ver voor de bedijking, intensief bewoond. In de middeleeuwen werden dijken opgeworpen, waardoor een binnen- en een buitendijks landschap ontstonden

De RACM ontwikkelt kennis en maakt die toepasbaar

De RACM doet als kenniscentrum onderzoek naar Nederlandse cultuurlandschappen. Hoe zagen ze er in de loop der eeuwen uit? Wat zien we nu in het landschap nog van die geschiedenis terug? Net zo belangrijk als historische kennis zelf is het toepasbaar maken ervan. Hoe maak je historische gegevens toegankelijk en bruikbaar voor landschapsarchitecten, natuurbeheerders, boeren of bestuurders?

Kennisontwikkeling en toepassing van kennis vinden plaats in meerjarenprogramma's. Deze programma's zijn gericht op grote nationale ruimtelijke opgaven, op kennislacunes en knelpunten binnen de erfgoedzorg of op het vervullen van een landelijke voorbeeldfunctie. Het werk gebeurt in samenwerking met andere overheden, universiteiten, ontwerp- en adviesbureaus, terreinbeherende instanties en waterschappen. Samen met maatschappelijke partners verkent de RACM de thema's en gebieden die in de nieuwe programma's, vanaf 2009, aan bod zullen komen.

Voorbeeld Aanknopingspunten voor natuurbeheer en erfgoedzorg in Nationaal Landschap Drentsche Aa

Theo Spek is senior onderzoeker landschappelijk erfgoed bij de RACM. Daarnaast is hij hoogleraar Landschapsgechiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij bevindt zich midden in het Nationale Landschap Drentsche Aa, zes kilometer ten zuiden van Assen.

Wat is er zo bijzonder aan dit gebied?

'Het Drentsche Aa-gebied heeft al sinds de jaren zestig een beschermde status en is nu ook Nationaal Landschap. Je hebt hier beekdalen, heide- en bosgebieden,

esdorpen en een voor West-Europa ongekennde dichtheid aan grafheuvels en hunebedden. Het gebied heeft een forse natuuropgave, dus de opgave om hier nieuwe natuur te ontwikkelen, maar ook verstedelijking en intensivering van de landbouw spelen een rol. In 2003 vroeg het Overlegorgaan Drentsche Aa ons om onderzoek te doen. Alle maatschappelijke organisaties zijn in dit orgaan vertegenwoordigd, van landbouw tot terreinbeheerders, van bewoners tot overheden. Ze wilden aanknopingspunten: hoe kun je cultuurhistorische kwaliteiten inzetten in bijvoorbeeld het kleine-kernenbeleid om buurtschappen leefbaar te houden of in natuurontwikkeling? We organiseerden dit onderzoek samen met de Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drenthe.'

Wat zien we hier precies?

'Dit is typisch zo'n gebied waar natuur en cultuurhistorie intensief met elkaar verweven zijn. We staan hier in het dal van het Amerdiepje, een bovenloop van de Drentsche Aa. De beek heeft hier nog zijn natuurlijke, meanderende vorm. De natte hooilandjes langs de beek zijn

Het Amerdiepje in het
Nationale Landschap
Drentsche Aa

Theo Spek

vanaf de late middeleeuwen in gebruik genomen. Vanouds komen er bloemrijke hooilandvegetaties voor, die Staatsbosbeheer nu probeert te herstellen. In de verte ligt een grotere zandrug, die in de ijstijd door een smeltwaterstroom is neergelegd. Daar ontstond in de middeleeuwen een van de essen van het dorp Amen, nog steeds herkenbaar als akkercomplex. In het Nationale Landschap wordt gestreefd naar levensvatbare en duurzame landbouw, juist om het agrarische gebruik op zo'n oude es in stand te houden.

Hierachter ligt het Amerholt, het uit de middeleeuwen stammende gebruiksbos van het dorp Amen. Dat dit een zeer oud bos is, kan je niet alleen opmaken uit oude kaarten en archiefstukken, maar ook uit de vaak zeer zeldzame bosplanten die hier groeien, zoals geelster, bosanemoon en salomonszegel. Vorig jaar hebben we hier een oude strooisellaag onderzocht op stuifmeel. Dat levert een prachtig beeld op van de vegetatiegeschiedenis. Staatsbosbeheer kan nu putten uit historische referenties van vegetaties die hier ooit werkelijk hebben bestaan.'

Wordt álle nieuwe natuur geënt op het oude landschap?

'Ons onderzoek leverde ook gebieden op met minder aanknopingspunten tussen cultuurhistorie en natuur. In deze gebieden, nog meer bovenstreams, leent de hydrologie zich heel goed voor nieuwe procesgerichte natuur.'

Hoe ging het onderzoek in zijn werk?

'We hebben hier, samen met allerlei andere partijen, en gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en Staatsbosbeheer, nieuwe onderzoeksmethoden uitgetest. Heel bijzonder is de nauwe samenwerking met de streekbewoners. Zestig vrijwilligers inventariseerden oude veldnamen, maakten digitale versies van oude kaarten, of tekenden verhalen op die aan plekken in het landschap zijn verbonden. Verder werkten we het concept van de 'landschapsbiografie' uit. Allerlei wetenschappelijke disciplines maakten samen de ontwikkeling van landschap en vegetatie inzichtelijk.'

Hoe werken die gegevens door in het beleid?

'De resultaten vormden de basis voor de Landschapsvisie Drentsche Aa. Overheden en maatschappelijke partners gebruiken dit document als leidraad bij alle ruimtelijke ingrepen in het gebied. De kennis wordt ook concreet vertaald in plannen voor natuurgebieden, zoals het net opgeleverde Inrichtings- en beheerplan Strubben-Kniphorstbos van Staatsbosbeheer.

Alle resultaten worden in 2009 voor iedereen toegankelijk via een Google Earth-toepassing op de website www.drentscheaa.nl. Breed gedragen kennis over de landschapsgeschiedenis is de beste voorwaarde om een cultuurlandschap overeind te houden.' ❧

De RACM draagt bij aan rijks- en internationaal beleid, en de doorwerking daarvan

Als rijksdienst heeft de RACM mede de taak om het rijksbeleid voor het erfgoed in te brengen in het beleid van andere ministeries. Daarom is de RACM betrokken bij zaken als de totstandkoming van de Nota Ruimte, de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en het beleid voor de Nationale Landenschappen. De RACM voorziet de minister van OCW en andere ministeries van kennis, waardoor het erfgoed kan worden meegenomen in politieke besluitvorming. Volgens Europese richtlijnen moet cultuurhistorie worden gezien als onderdeel van het leefmilieu. Daarom is de RACM wettelijk adviseur bij milieueffectrapportages en daardoor betrokken bij alle grote ruimtelijke ingrepen. De RACM is ook internationaal geïntereerd. Er zijn internationale verdragen voor de zorg voor het erfgoed. En er is de Werelderfgoedlijst van UNESCO, waarvoor de RACM de Nederlandse voordrachten coördineert.

Voorbeeld Ruimte voor de Rivier en het uitwaargebied van Deventer

Nathalie Vossen is senior consulente planvorming en ruimtelijke ordening bij de RACM, Regio Midden/Oost. Ze staat in de uiterwaarden van de IJssel, direct tegenover de stad Deventer.

Wat is er zo bijzonder aan dit gebied?

'Dit is een van de vele uiterwaarden waarvan, in het kader van een betere veiligheid, de waterafvoer enorm moet worden verbeterd. Dat betekent veel graafwerk voor bijvoorbeeld nieuwe geulen of maiveldverlaging. Deze uiterwaard is tegelijkertijd landschappelijk zeer waardevol. Zowel op rijksniveau als op plaatselijk niveau denken we mee over hoe zo'n schijnbare tegenstelling op te lossen is.'

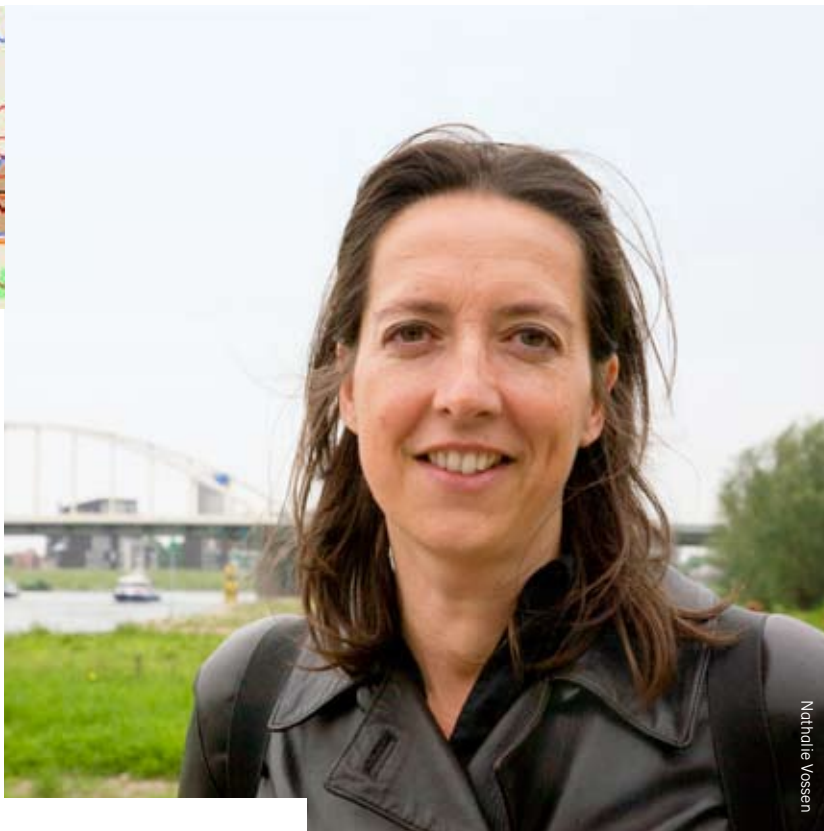
Wat doet de RACM dan?

'Op rijksniveau waren we betrokken bij de totstandkoming van de Planologische Kernbeslissing Ruimte voor de Rivier. We overleggen over de financiële middelen die binnen Ruimte voor de Rivier voor cultuurhistorie beschikbaar zijn.

Op plaatselijk niveau zijn vooral provincies, gemeenten en waterschappen aan zet. Zij maken inrichtingsplannen op basis van de Planologische Kernbeslissing. Op verzoek van de plannenmakers doen we mee bij planoverleg of in zogeheten 'ontwerpateliers'. Hier in Deventer zitten we in de Stuurgroep Ruimte voor de Rivier Deventer. Onze rol kan daar overigens beperkt zijn, dankzij de actieve afdeling Cultuurhistorie van de gemeente Deventer. Wat we willen bereiken is dat de plannenmakers het landschap begrijpen en daar in hun plannen op voortbouwen.'

De uiterwaarden van de IJssel bij Deventer

Nathalie Vossen

De missie van de RACM

'Wij zijn een Rijksdienst die, in wisselwerking met de maatschappij, de waarde van het archeologische, gebouwde en cultuurlandschappelijke erfgoed duidt en toegankelijk maakt. Wij willen dit erfgoed behouden en duurzaam ontwikkelen en zo betekenis geven aan de leefomgeving. Onze positie op het snijvlak van wetenschap, beleid en praktijk stelt ons in staat kennis te vernieuwen, te verrijken en te delen en een unieke rol te spelen bij het realiseren van onze opdracht.'

Kun je dat op deze plek laten zien?

'Op het eerste gezicht zie je hier vlakke groene weilanden, maar als je goed kijkt, zie je dat deze uiterwaard het verhaal van de stad Deventer weerspiegelt. Tot in de negentiende eeuw strekten de vestingwerken van Deventer zich tot hier uit. Ze zijn geslecht, maar nog altijd herkenbaar aan het reliëf in het grasland. Andere laagtes zijn ontstaan doordat hier klei werd gewonnen. Menig monumentaal Deventers pannendak heeft hier zijn oorsprong. Nieuwe geulen en uiterwaardverlaging hoeven niet ten koste te gaan van dit reliëf. Een geul kan zo vorm krijgen dat kleiputten en oude vestingwerken juist extra zichtbaar worden. Voor de Deventenaren is dit al eeuwen een plek om te recreëren. De uiterwaarden pal tegenover het centrum waren het groene uitloopgebied en zijn dat nog steeds. Het oude zwembad in de IJssel is verdwenen, maar het chique IJsselhotel kijkt nog steeds uit op het rivierfront van de oude stad en het Worpplantsoen maakt zelfs deel uit van het beschermde stadsgedicht van Deventer. Een planvariant met een geul in een betonnen bak wijzen we in gebieden als deze af. Nieuwe geulen of laagtes zouden het groene parkkarakter moeten versterken.'

Hoe zijn de resultaten?

'De laatste tien jaar is in de uiterwaarden veel gewerkt aan de combinatie van uiterwaardverlaging met natuurontwikkeling. In veel gevallen is het mogelijk om cultuurhistorie met deze doelstellingen te integreren. We werken aan de randvoorwaarden daarvoor. De RACM heeft een convenant gesloten met de Dienst Landelijk Gebied en werkt aan een convenant met de programmadirectie Ruimte voor de Rivier. Binnenkort komen we met richtlijnen voor cultuurhistoriebrede inventarisaties in het riviereengebied. We werkten mee aan de Handreiking ruimtelijke kwaliteit IJssel, van de provincie Overijssel. Ook voor de andere Rijntakken komt er zo'n handreiking. Kennis is een sleutelwoord. Iedere uiterwaard vormt een uniek landschap. In sommige uiterwaarden staat de aardkunde voorop. In andere uiterwaarden is de waterstaatsgeschiedenis af te lezen, en in deze uiterwaard de relatie met de oude stad Deventer. Door in elke uiterwaard voort te bouwen op bijzondere kenmerken kunnen we de rijke landschappelijke verscheidenheid laten voortbestaan.' ❧

De RACM waardeert en beschermt landschappen van nationaal of internationaal belang

Cultuurlandschappen worden in Nederland meestal planologisch beschermd. Bestemmingplannen bevatten regels over het ruimtegebruik, en gemeenten zijn daarvoor de eindverantwoordelijke. Maar het Rijk kan gebieden van nationaal belang de status geven van beschermd stads- of dorpsgezicht, op grond van de Monumentenwet. Groene monumenten zoals buitenplaatsen, parken en tuinen kunnen worden aangewezen als beschermd rijksmonument. De minister van OCW wijst deze aan, soms na een verzoek van een andere overheid of een eigenaar. De RACM doet het voorbereidende werk.

Voor het gebouwde erfgoed is er een lange traditie voor het aanwijzen van monumenten. Sinds kort gebeurt dat ook op een meer landschapsgerichte manier. De aanwijzing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als een reeks clusters van samenhangende monumenten is daar een voorbeeld van.

Voorbeeld Nieuwe Hollandse Waterlinie, landschapsgerichte monumentenzorg

Frank Buchner is consulent planvorming en ruimtelijke ordening bij de RACM, regio Midden/Oost, en projectleider aanwijzing Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hij zit in het polderlandschap tussen Bunnik en Utrecht, pal ten noorden van de A12.

Wat is er zo bijzonder aan dit gebied?

'We bevinden ons midden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de negentiende- en twintigste-eeuwse structuur van inundatiegebieden, forten en verdedigingswerken die West-Nederland moest beschermen tegen aanvallen uit het oosten. Tot de dag van vandaag is deze structuur bepalend voor het landschap. Vanwege het vrije schootsveld mocht hier niet worden gebouwd. Daarom

is het landschap van de linie lang open gebleven. De forten zijn al geruime tijd beschermd als rijksmonument, maar eind jaren negentig brak het besef door dat deze militaire megastructuur een landschappelijk unicum is en als één geheel moet worden gezien. Vijf provincies, vijf departementen en vele gemeenten werken sindsdien samen om de Nieuwe Hollandse Waterlinie te behouden en te ontwikkelen als een landschappelijk-recreatieve structuur. De RACM leverde kennis en werkte mee aan het Panorama Krayenhoff, het gebiedsperspectief voor de linie. Daarin is voorgesteld dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangewezen zou worden als rijksmonument. Dat is waaraan ik nu werk.'

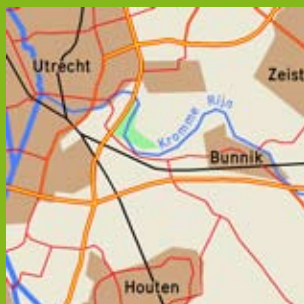
Kun je dat op deze plek laten zien?

'De omgeving hier lag te hoog om te kunnen laten overstromen. In de negentiende eeuw werden forten gebouwd om deze zwakke plek in de linie te beschermen.

Modernisering van de monumentenzorg

De minister van OCW heeft eind 2007 het project Modernisering Monumentenzorg in gang gezet. Hij wil in het monumentenbeleid een koersverlegging van object- naar gebiedsgericht, en van behoud- naar ontwikkelingsgericht. Tot het project is afgerond zullen er geen nieuwe rijksmonumenten worden aangewezen. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een uitzondering op deze regel, en tegelijkertijd een experiment met een nieuwe manier van aanwijzen.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie ten oosten van Utrecht

Ongeveer een kilometer naar het noorden ligt Fort Rijnauwen. De bomen die je in het zuiden ziet, staan op en rond Fort Vechten. Beide forten staan al een hele poos op de monumentenlijst. Hier in het grasland zie je betonnen werken, kleine bunkertjes, steeds op enkele tientallen meters van elkaar. Ze zijn gebouwd bij de mobilisaties van 1914 en 1940, als onderdeel van een systeem van loopgraven en tankgrachten tussen de twee grote forten. De Nieuwe Hollandse Waterlinie bestaat voor een groot deel uit deze kleine werken: kazematten, groepsschuilplaatsen, sluizen, stuwen, bruggen, tankversperringen, drinkwaterreservoirs. In tegenstelling tot de grote forten hebben deze kleine bouwwerken afzonderlijk niet voldoende architectonische waarde voor de monumentenlijst. Maar ze maken het verhaal van de linie wel compleet.'

Hoe is dat opgelost?

'We zullen de afzonderlijke bouwwerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als geheel de monumentenstatus geven. Dat is mogelijk omdat we sinds kort monumenten veel meer in een landschappelijke omgeving beschou-

wen. In plaats van losse objecten zullen we circa negentig clusters van die bouwwerken in samenhang beschrijven en beschermen. We zijn hiermee dus verschoven van een objectgerichte fortenbescherming naar een bescherming van het ruimtelijke en functionele stelsel.'

Zijn deze bunkertjes daarmee veiliggesteld?

'De aanwijzing tot monument is de zwaarste vorm van bescherming die we in Nederland kennen. Daaraan gekoppeld zijn subsidies en fiscale mogelijkheden, die het de eigenaren mogelijk maken ook dit deel van ons culturele erfgoed in stand te houden. Maar er gebeurt veel meer. We geven technisch advies voor het onderhoud van de monumenten en adviseren bij onder andere herbestemming van deze militaire werken. We ondersteunen gemeentes, provincies en eigenaren bij het inzetten van cultuurhistorische kwaliteiten bij ruimtelijke ontwikkelingen. Hierbij werken we nauw samen met het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, met Staatsbosbeheer en de Dienst Landelijk Gebied.' :::

De benadering van het landschap

Iedereen ziet het landschap anders. Burgers hebben het over een mooi of lelijk landschap, over herinneringen en verhalen. Boeren hebben het over mogelijkheden om er hun bedrijf uit te oefenen. Wetenschappers analyseren het landschap en beschrijven bijvoorbeeld bodemopbouw of historische structuren. Beleidsmensen spreken over beleidsconcepten en regels. Deze verschillen in benadering maken dat, bij het formuleren van ruimtelijk beleid, burgers, boeren en instanties elkaar nog al eens in de haren vliegen.

De RACM is een dienst waarin, vanuit de zorg voor het erfgoed, wetenschappelijke kennis wordt ontwikkeld en toegepast. Maar tegelijkertijd wil de dienst ook oog hebben voor andere benaderingen. Volgens de missie van de RACM: 'Wij zijn een Rijksdienst die, in wisselwerking met de maatschappij, de waarde van het archeologische, gebouwde en cultuurlandschappelijke erfgoed duidt en toegankelijk maakt.'

De RACM adviseert over de omgang met cultuurlandschap in de praktijk

In de regio adviseert de RACM over de omgang met cultuurlandschappelijke en cultuurhistorische waarden in het ruimtelijke beleid en in concrete plannen.

De Nationale Landschappen zijn hierbij een belangrijk aandachtspunt. Ze zijn door het Rijk aangewezen, en provincies hebben de regierol bij de uitvoering. Voor provincies is dit een nieuwe taak. De RACM kan provincies en partijen in het gebied helpen. Door inhoudelijke informatie te leveren over het landschap of over de verhalen daarachter, door te informeren over instrumenten voor behoud, beheer en ontwikkeling, door partijen samen te brengen of door mee te denken in planprocessen of 'ontwerpateliers'. En soms ook door, samen met de betrokkenen, complete onderzoeksprogramma's op te zetten, zoals bij de Drentsche Aa. De inzet in elk gebied is anders. Sommige Nationale Landschappen hebben al een verleden als waardevol cultuurlandschap of Nationaal Park. In andere moet de gedachtevorming meer van de grond af beginnen.

Voorbeeld Verstopte landgoederen in Het Groene Woud

Jacqueline von Santen is senior consulent uitvoering Monumentenwet bij de RACM, regio Zuid. Ze staat aan de oever van het riviertje de Dommel, iets ten zuiden van Den Bosch in het Nationale Landschap Het Groene Woud.

Wat is er zo bijzonder aan dit gebied?

'Het Groene Woud is een prachtig gebied met veel historische landschapskenmerken, die door de provincie Noord-Brabant breed worden opgepakt. Er is veel aandacht voor het agrarische cultuurlandschap, voor de dorpen en voor de beekdalen. Wat de RACM hier wil, is de aanwezigheid

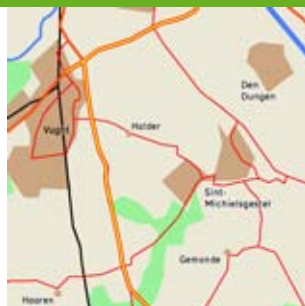
van de relatief onbekende buitenplaatsen en landgoederen onder de aandacht brengen. Door kennis te leveren en gemeenten te betrekken, hopen we dat deze buitenplaatsen onderdeel gaan uitmaken van het ruimtelijke beleid.'

Wat zie je hier dan?

'Het landschap hier wordt gedomineerd door die landgoederen, al is niet iedereen zich dat bewust. In de achttiende en negentiende eeuw lieten mensen die in de stad fortuin hadden gemaakt hier langs de Dommel kastelen en huizen bouwen. Rond de huizen werden tuinen en parken aangelegd in landschapsstijl. De buitenplaatsen zijn minder opzichtig aangelegd dan die in de Stichtse Lustwarande, in de provincie Utrecht. Daar zijn ze ge-

Het Nationale Landschap Het Groene Woud ten oosten van Vught

Maakt aandacht voor cultuurlandschap plannen duurder en complexer?

Aandacht voor het cultuurlandschap impliceert een integrale aanpak, en maakt een plan soms complexer. Maar er zijn voordelen. Een goede analyse van de bestaande structuren en hun ontstaan levert over het algemeen meer ruimtelijke kwaliteit op. Het draagvlak in de streek neemt vaak toe naarmate er meer aandacht is voor cultuurhistorie, en dat kan schelen in procedures. Voor veel gebiedsgericht beleid is Europees geld beschikbaar en cultuurhistorie of landschappelijke kwaliteit is vaak een van de financieringsvoorwaarden. Ook gelden uit het Investeringsbudget Landelijk Gebied zijn deels inzetbaar voor cultuurhistorie.

Daarnaast blijkt uit onderzoek dat een aantrekkelijk cultuurlandschap zich vertaalt in een beter vestigingsklimaat voor zowel mensen als bedrijven. Indirect betekent dat een waardevermeerdering van woonhuizen en meer kansen voor hoogwaardige economische activiteit.

oriënteerd op de weg. Hier zijn ze verstopt in het landschap. Dat maakt ze onbekend, maar des te interessanter om te ontdekken.

Het geboomte verderop is de buitenplaats Haanwijk. Behalve het huis staan er dienstgebouwen, een stal, een orangerie en een boerderij met schuur en bakhuisje. Het park is in oorsprong achttiende-eeuws en bestaat uit een wandelbos, dat is aangelegd rond een weiland en een moestuin.'

Waarom is hier extra aandacht van de RACM nodig?

'Het huis en het omliggende park staan op de monumentenlijst. In principe zijn die goed beschermd. Waar we extra aandacht voor willen, is het omliggende agrarische landschap. Hierin liggen allerlei landgoedkenmerken verborgen en dat zijn maar weinig mensen zich bewust. Je ziet hier bijvoorbeeld de statige oprijlaan die van Haanwijk naar het gehuchtje Halder aan de andere kant van de Dommel voert. Vanuit de meeste huizen liggen een of meer zichtassen in het omringende landschap. Er liggen oude productiebossen met patronen van wandelpaden. Landschappen als deze verrommelen langzamerhand. Lanen groeien dicht, eigendommen versnipperen,

nieuwe eigenaren zetten hekken rond hun grond, sportterreinen verschijnen. De relatie met de buitenplaats gaat verloren.'

Wat kan de RACM dan doen?

'We kunnen zo'n gebied niet op de monumentenlijst zetten. Wel proberen we de betrokken gemeenten en eigenaren te informeren en te voorzien van mogelijke oplossingen. Op verzoek van de provincie schreven we het rapport Buitenplaatsen en landgoederen Nationaal Landschap Het Groene Woud, te downloaden via www.racm.nl. Met het Monumentenhuis Brabant organiseerden we een symposium voor gemeenteambtenaren. Winstpunt was dat monumentdeskundigen en specialisten in de ruimtelijke ordening met elkaar in gesprek gingen. Er bleken allerlei mogelijkheden om dit bijzondere landschap te sparen. Zet de omgrenzing van een buiten in een bestemmingsplan en formuleer hier beleid voor. Zet geen sportkantine op een zichtas, maar probeer deze landschappelijk goed in te passen. Laat nieuwe wijken doordacht aansluiten bij de landgoederen. Daar kunnen die wijken alleen maar mooier van worden.' ❧

Het veld van het cultuurlandschap

De RACM is niet de enige organisatie die zich met het cultuurlandschap bezighoudt. Zonder de indruk te willen wekken volledig te zijn, geven we op deze pagina een grove schets van het cultuurhistorische veld.

⌘ De RACM valt onder het **ministerie van OCW**, dat verantwoordelijk is voor het erfgoed en het cultuurbeleid. De **ministeries van LNV, VROM en V&W** zijn belangrijke partners vanwege de sterke ruimtelijke component van hun beleid.

Deze vier ministeries brachten in 1999 de Nota Belvedere uit. Het Belvedere-motto 'behoud door ontwikkeling' heeft een enorme rol gespeeld in het denken over cultuurhistorie in Nederland. Op de website van Belvedere, www.belvedere.nu, zijn talloze voorbeelden te zien van ruimtelijke ontwikkelingen waarin gebruikgemaakt wordt van de cultuurhistorie.

⌘ **Vrijwel alle provincies** formuleren cultuurhistorisch beleid, geven subsidies voor projecten met cultuurhistorie en hebben cultuurhistorische waardekaarten. De meeste daarvan zijn in te zien op de websites van de provincies. In het ruimtelijke beleid zijn de provincies een belangrijke schakel tussen Rijk en gemeenten.

⌘ **Gemeenten** maken bestemmingsplannen en spelen daarmee een grote rol in het cultuurlandschap. De aandacht van gemeenten voor het cultuurlandschap varieert sterk. Het is in eerste instantie een taak van de provincies om gemeenten hierin te stimuleren. De RACM kan gemeenten adviseren als er een nationaal belang in het geding is. Bijvoorbeeld in Nationale Landschappen of bij beschermde stads- en dorpsgezichten.

⌘ **Waterschappen en grote terreinbeheerders**, zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de provinciale Landschappen weten steeds meer hun eigen doelen, zoals waterbeheer en natuurbeheer, te integreren met cultuurhistorische doelen.

⌘ **De Nationale Landschappen**, inclusief Het Groene Woud, de Drentsche Aa en de Nieuwe Hollandse Waterlinie, hebben eigen websites. Die zijn ook te vinden via www.nationale-landschappen.nl.

⌘ De RACM heeft convenanten gesloten met onder andere **Rijkswaterstaat**, de **Dienst Landelijk Gebied** en **Staatsbosbeheer**. In de convenanten is afgesproken dat de betrokken organisaties cultuurhistorie 'meenemen' in hun projecten, waarbij zij voor kennis en advies de hulp van de RACM kunnen inroepen. Enkele convenanten zijn in te zien op www.racm.nl.

⌘ **Landschapsbeheer Nederland** heeft een netwerk in gemeenten en bij particuliere grondeigenaren en is betrokken bij veel landschapsonwikkelingsplannen. In 2007 kwam Landschapsbeheer met het Handboek cultuurhistorisch landschapsbeheer, deels te downloaden via www.landschapsbeheer.com.

⌘ In veel provincies en regio's zijn organisaties aanwezig voor advisering op het gebied van welstand en monumenten. Deze houden zich steeds meer bezig met ruimtelijke kwaliteit in bredere zin, en ook met landschap. Zie voor meer informatie de website van de Federatie Welstand, www.fw.nl.

⌘ De RACM kan lang niet al het onderzoek aan het cultuurlandschap zelf doen. Van gemeenten, terreinbeheerders of provincies wordt verwacht dat ze ook zelf investeren in kennis. De RACM adviseert over hoe cultuurhistorische inventarisaties tot stand kunnen komen en hoe cultuurhistorie kan worden ingebed in het traject onderzoek-planvorming-uitvoering. Nog in 2008 verschijnt hierover een brochure die te bestellen zal zijn en te downloaden via www.racm.nl.

⌘ Erfgoed Nederland, het Nationaal Restauratiefonds en de RACM verzorgen samen het **cursusprogramma 'Erfgoed in de praktijk'**. Zie voor meer informatie www.erfgoedindepraktijk.nl.

INFORMATIE EN ADVIES

Wilt u meer weten of advies over dit onderwerp, neem dan contact op met de RACM: InfoDesk, (033) 42 17 456, info@racm.nl. Ook voor ideeën over samenwerking kunt u terecht bij onze InfoDesk.

Voor meer informatie over de RACM kunt u terecht op www.racm.nl. Hier vindt u ook meer informatie over de educatieprojecten van de RACM.

De website www.kich.nl bevat kennis en informatie over cultuurhistorie in Nederland.

Informatie over projecten waarin cultuurhistorie een belangrijke rol speelt, vindt u op www.projectenbank.cultuurhistorie.nl.

ANDERE RACM-BROCHURES

Te bestellen via info@racm.nl.

- Bescherming van stads- en dorpsgezichten
- De Afsluitdijk
- Archeologie en ruimtelijke ordening

RACM juni 2008

Redactie Frank Altenburg, Willemien van de Biezen,
Hans Bleumink, Dirk Snoodijk, Theo Spek,
Vie van Steenberg en Sim Visser

Tekst Overland, Jan Neefjes

Foto's Bert van As, FTA RACM, Paul Paris

Cartografie Bart Broex

Vormgeving Nico van Maastricht

Druk Banda Heerenveen

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Gratis abonnementen op onze Nieuwsbrief met brochures, adreswijzigingen, bestellingen van meerdere exemplaren en al uw vakinhoudelijke vragen: info@racm.nl of (033) 42 17 456.

Alle in deze uitgave gepubliceerde afbeeldingen van de RACM zijn tegen betaling te bestellen via (030) 69 83 300. De overige afbeeldingen alleen in overleg met de genoemde fotograaf of illustrator.

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten is, in samenwerking met anderen, verantwoordelijk voor de zorg voor het Nederlandse erfgoed boven en onder de grond en onder water. In 2006 zijn de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek samengevoegd tot één nieuwe rijksdienst. Wij zijn onderdeel van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Postbus 1600, 3800 BP Amersfoort
(033) 42 17 421, fax (033) 42 17 799
info@racm.nl, www.racm.nl

RACM Amersfoort

Kerkstraat 1, 3811 CV Amersfoort, (033) 42 27 777

RACM Lelystad

Oostvaardersdijk 01-04, 8244 PA Lelystad, (0320) 26 97 00

RACM Zeist

Broederplein 41, 3703 CD Zeist, (030) 69 83 211

